

Tuulia Sunikka, Pirjo Kaakinen, Jukka Kesänen, Rauni Leinonen, Heli Mikkonen, Katja Muurinen, Eija Niemelä, Arja Suikkala, Sirpa Tuomi, Isa Öhberg, Eeva-Riitta Ylinen ja Virpi Sulosaari

6. Palliatiivisen hoitotyön erityisosaaminen ja urakehitys

Expertise in palliative care and clinical career

EduPal-hankkeessa on suunniteltu ja sen aikana on käynnistetty palliatiivisen hoidon asiantuntija -erikoistumiskoulutus ja kliininen asiantuntija (ylempi AMK) – palliatiivisen hoidon asiantuntijuus -koulutus. Koulutukset tuottavat osaamista palliatiivisen hoidon asiantuntijatehtäviin sekä mahdollistaa erilaisia urapolkuja hoitotyön ammattilaisille. Selvitysten ja työelämän edustajien mukaan palliatiivisen hoidon asiantuntijuudelle on selkeä tarve.

Tiivistelmä

Korkealaatuisen palliatiivisen hoidon edellytyksenä on koulutettu ja osaava sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstö. Palliatiivisen hoidon ja palvelujen kehittäminen vaatii siten toteuttavan henkilöstön osaamisen systemaattista kehittämistä, asiantuntijuuden tunnustamista ja koulutus- ja uramahdollisuuksien tukemista. Sairaanhoidajan osaaminen kehittyy perus- ja jatkokoulutuksen sekä työkokemuksen kautta palliatiivisen hoidon ja hoitotyön asiantuntijaksi. *Palliatiivisen hoidon asiantuntija -erikoistumiskoulutus ja kliininen asiantuntija (ylempi AMK) – palliatiivisen hoidon asiantuntijuus -koulutus* mahdollistavat urapolun, jolla voidaan varmistaa palliatiivisessa hoidossa toimivien asiantuntijoiden saatavuus myös tulevaisuudessa. Koulutukset suunniteltiin ja *kliininen asiantuntija (ylempi AMK) – palliatiivisen hoidon asiantuntijuus -koulutus* myös pilotoitiin EduPal-hankkeessa (Palliatiivisen hoitotyön ja lääketieteen monialainen ja työelämälähtöinen kehittäminen -hanke).

Abstract

Educated and competent staff is a necessity in the provision of high-quality palliative care. The development of palliative care and services requires systematic development of staff competencies, recognitions of their expertise and support for education and career opportunities. The expertise in palliative care develops through education and experience from basic to advanced clinical practice. Specializing and advanced practice, palliative care (Master on Health Care) education enables learning pathways which ensure the highly qualified professionals in the field of palliative care also in the future. In the EduPal -project we developed national curricula for the two educations and piloted the advanced clinical practice education module on palliative care.

Mahdollisuus kehittyä työuran aikana

Korkeatasoinen palliatiivinen hoito edellyttää palliatiivisen hoidon ja saattohoidon perusopetuksen ja jatkokoulutuksen kehittämistä ja järjestämistä (STM 2019). STM:n (2017; 2019) selvitysten mukaan palliatiivisen koulutuksen taso vaihtelee ja erityistason asiantuntijoita on vähän. Tämä muodostaa keskeisen haasteen palliatiivisen hoidon järjestämiselle. EduPal-hankkeessa vastattiin asiantuntijavajeeseen suunnittelemalla *palliatiivisen hoidon asiantuntija* -erikoistumiskoulutus ja *kliininen asiantuntija (ylempi AMK) – palliatiivisen hoidon asiantuntijuus* -koulutus.

Palliatiivisen hoitotyön osaamisen kehittymisen kuvaamisessa hyödynnettiin STM:n (2009; 2016; 2020) näyttöön perustuvan toiminnan asiantuntijuustoimintamallia (Kuvio 1). Palliatiivisessa hoidossa toimivilla sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilöillä pitää olla mahdollisuus kehittää työuransa aikana osaamistaan sekä vertikaalisesti että horisontaalisesti. Toisaalta on olennaista vastata sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijöiden palliatiivisen hoidon osaamistarpeisiin tarjoamalla heille osaamista syventävää ja laajentavaa koulutusta.

Kuvio 1. Kliinisen asiantuntijuuden kehittyminen eri koulutustasoilla (mukailten STM 2009; 2020)

	AMK	ERKOISTUMIS- KOULUTUS	YAMK / YO	YO
Asian- tuntijuuden tyypit:	Kliinisessä hoitotyössä toimivat hoitajat	Kliinisesti erikoistuneet hoitajat	Kliinisen hoitotyön asiantuntijat*	Kliinisen hoitotieteen asiantuntijat
Osaamisen Painotus:	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kliinisen hoitotyön osaaminen ▪ Asiakaskohtainen tiedon käyttö ja soveltaminen 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Tutkimuksen ja kehittämisen osaaminen sekä niiden johtaminen ▪ Tiedon tuottaminen ja levittäminen toimintayksikössä ja alueilla 		

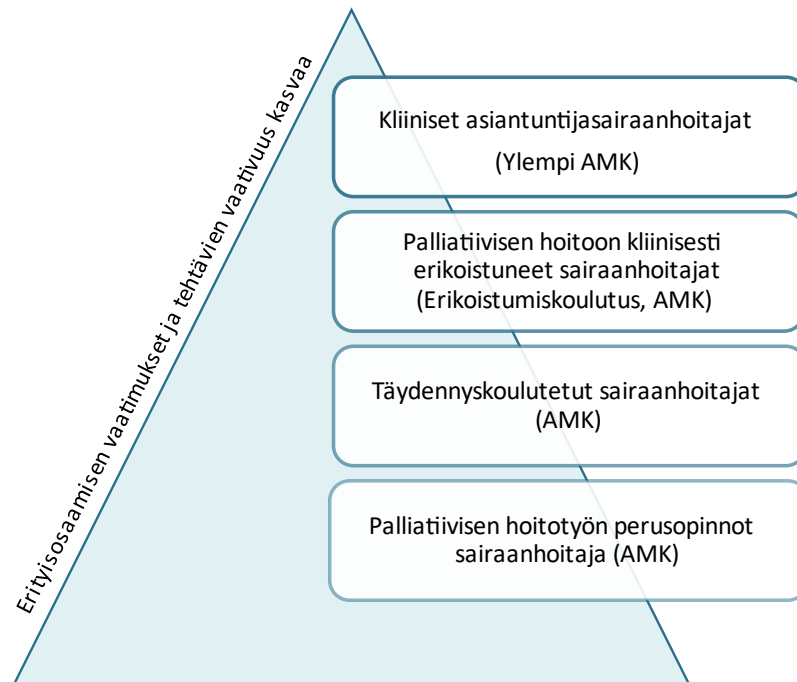
* Kliinisen hoitotyön asiantuntijat kattavat asiantuntijasairaanhoidajan (Nurse Practitioner) ja kliinisen hoitotyön asiantuntijan (Clinical Nurse Specialist).

Palliatiivisen hoidon asiantuntijuuden tarve sosiaali- ja terveydenhuollossa

Työelämän tarpeiden huomioimiseksi EduPal-hankkeessa järjestettiin työpajoja, joihin kutsuttiin palliatiivisen hoidon asiantuntijoita ja lähijohtajia. Työpajoissa tunnistettiin valtakunnallisesti ja alueellisesti keskeisimpiä erikoisalan osaamis- ja kehittämistarpeita koulutusten suunnittelun tueksi. Lisäksi hyödynnettiin koulutuksen suunnittelua tukevia julkaisuja (Hökkä ym. 2020; Sulosaari ym. 2020) sekä kansainvälistä palliatiivisen hoitotyön koulutusta koskevaa suositusta (European Association of Palliative Care 2004).

Lähtökohtaisesti sosiaali- ja terveydenhuollon toimintayksikön perustehtävä ja siihen liittyvä henkilöstön osaamistarve määrittelee sen, mitä koulutusta ja osaamista henkilöstöltä edellytetään. Palliatiivisen hoidon asiantuntijuuden kehittymistä voidaan kuvata eri tasoilla osaamisvaatimusten ja asiantuntijoiden määrän avulla (kuvio 2).

Kuvio 2. Kliinisen asiantuntijuuden eri tasot, esimerkkinä sairaanhoitaja

Palliativisessa hoidossa tarvitaan työelämän edustajien mukaan eritasoisia koulutuksia. Koulutusten tarve on jatkuva. Palliativisen hoidon osaamiskeskusten ja työyksiköiden roolia ja siellä työskentelevien henkilöiden osaamista tulee edelleen kehittää. Palliativisen hoidon asiantuntijoita tarvitaan myös esimerkiksi hoivakodeissa ja kotihoidossa. STM:n (2019) mukaan perus- ja A-tason yksiköissä tulisi olla palliativiseen hoitotyöhön erikoistunut vastuuhoitaja ja B/C-tason yksiköissä palliativiseen hoitotyöhön erikoistuneiden hoitajien lisäksi vastuuhenkilönä ja toimintaa kehittämässä klininen asiantuntija (ylempi AMK, palliativinen hoito). Lisäksi tarvitaan palliativisen hoitotyön tutkimusosaajia. Työelämän edustajat ovat toivoneet tiivistä yhteistyötä koulutusorganisaatioiden edustajien kanssa. He pitävät tärkeänä työelämän asiantuntijoiden osaamisen hyödyntämistä koulutusten suunnittelussa ja toteutuksessa. Työelämän ja koulutuksen toimijoiden keskinäinen verkostoituminen ja vuorovaikutus ovat oleellisia palliativisen hoidon ja sen koulutuksen kehittämisessä.

” Hyvä, että koulutusorganisaatiot keskustelevat työelämän kanssa koulutuksen toiveista ja tunnustetaan työelämän tarpeet.”

EduPal-hankkeen aikana työelämän edustajilta pyydettiin palautetta heidän ja koulutusorganisaatioiden välisestä yhteistyöstä ja koulutusten hyödynnettävyydestä. Heidän mielestään koulutuksessa olevat sairaanhoitajat toimivat asiantuntijoina palliatiivisessa tiimissä, jakoivat osaamistaan työyhteisössä ja kehittivät sekä palliatiivista hoitotyötä että laadukasta ja inhimillistä vuorovaikutusta potilaan ja hänen läheistensä kanssa. Erikoistumiskoulutus ja ylempi ammattikorkeakoulututkinto mahdollistavat työelämässä olevien sairaanhoitajien työelämän käytäntöjen kehittämisen. Nämä koulutukset ovat erinomainen osoitus työelämälähtöisistä jatkuvan oppimisen mahdollisuuksista syventää asiantuntijuutta sekä ei-tutkintoon johtavassa että tutkintoon johtavassa koulutuksessa.

” *Esimiehenä koen, että se tuo paljon osaamista työyhteisöön... saamme työkaluja.*”

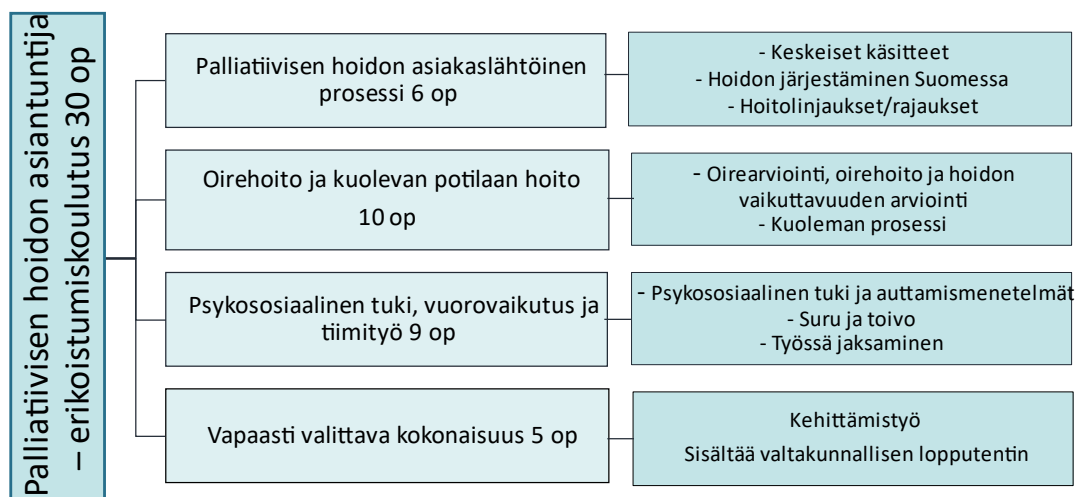
Asiantuntijuutta erikoistumiskoulutuksesta

STM:n (2017) selvityksessä keskeisenä ratkaisuna palliatiivisen hoidon asiantuntijoiden osaamisvajeeseen tuotiin esille sairaanhoitajien amk-tutkinnon jälkeinen palliatiivisen hoidon erikoistumiskoulutus. Osana EduPal-hanketta laadittiin valtakunnallisen erikoistumiskoulutuksen opetus-suunnitelman perusteet. Koulutusta toteuttavat ammattikorkeakoulut vastaavat itsenäisesti erikoistumiskoulutuksen toteutuksesta.

Erikoistumiskoulutus on laajuudeltaan 30 opintopistettä ja toteutuu monimuotokoulutuksena. Opiskelu kestää noin vuoden työn ohessa opiskeltuna. Koulutus on tarkoitettu työelämässä jo toimiville sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisille, jotka haluavat kehittää palliatiivisen hoitotyön osaamista erityisesti A-tason yksiköiden vastuuhenkilönä (esim. terveyskeskuksessa työskentelevä sairaanhoitaja) tai työssään B- ja C-erityistasoilla (esim. kotisairaalassa tai palliatiivisessa keskuksessa työskenteleviltä vaadittava pätevyys) (ks. Suikkala ym. 2020). Erikoistumiskoulutus vahvistaa opiskelijan erityisosaamista palliatiivisessa hoidossa ja saattohoidossa, edistää asiantuntijuutta palliatiivisen hoidon asiakas- ja perhelähtöisessä palveluprosessissa sekä kehittää osaamista näyttöön perustuvan hoidon suunnittelussa, toteuttamisessa ja arvioinnissa. Moniammatillisen ja -alaisen yhteistyön tärkeys korostuu koulutuksessa. Koulutukseen sisältyvät oppimistehtävät integroidaan opiskelijan työyhteisön osaamisen ja toimintojen kehittämiseen.

Palliativisen hoidon asiantuntija -erikoistumiskoulutus koostuu neljästä eri moduulista (Kuvio 3). 1) Palliativisen hoidon asiakaslähtöisen prosessi, 2) Oirehoito ja kuolevan potilaan hoito, 3) Psykososiaalinen tuki, vuorovaikutus ja tiimityö sekä 4) Vapaasti valittavat opinnot -moduuli, jossa opiskelija valitsee oman asiantuntijuuden kehittymiseen liittyvän teeman. Koulutus koostuu 12 lähipäivästä. Opintoissa korostuu lähipäivien välillä tapahtuva itsenäinen opiskelu sekä opiskelijan hoitotyötä ja työyhteisön osaamista kehittävä toiminta. Osaamista vahvistavat niin itsenäisesti opiskeltavat kuin lähipäivien yhteydessä olevat eri alojen asiantuntijoiden luennot. Opiskelija kehittää työyhteisön palliativista hoitoa kehittämistehtävän avulla, jonka hän esittää koulutuksen lopussa järjestettävässä alueellisessa symposiumissa. Koulutuksen lopussa opiskelija antaa osaamisen näytön tekemällä valtakunnallisen loppotentin.

Kuvio 3. Erikoistumiskoulutuksen rakenne ja keskeinen sisältö

Erikoistuminen tarjoaa urapolun

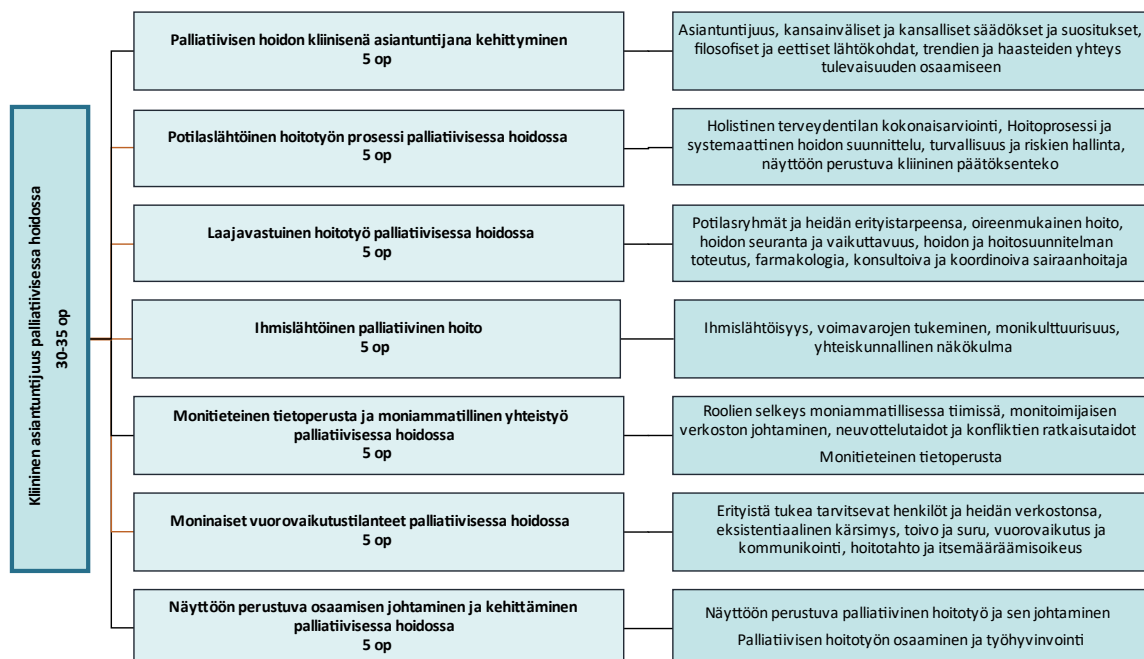
Ylemmän ammattikorkeakoulututkinnon tavoitteena on vastata työelämän muuttuviin osaamisvaatimuksiin sekä vahvistaa ammattikorkeakoulun ja työelämän toimijoiden välistä yhteistyötä. *Kliininen asiantuntija (ylempi AMK) – palliativisen hoidon asiantuntijuus* -koulutus tarjoaa sosi- ja terveysalan työntekijöille urapolun, jonka avulla on mahdollista edetä kliinisiin asiantun-

tijatehtäviin. Palliatiivisen hoidon osaamista syventävä kokonaisuus on osa sosiaali- ja terveysalan ylempää ammattikorkeakoulututkintoa (90 op), joka mahdollistaa kehittymisen vaativiin asiantuntijatehtäviin. Toisin kuin erikoistumiskoulutus se on tutkintoon johtava ja antaa kelpoisuuden julkiseen virkaan tai tehtävään, joihin vaaditaan ylempi korkeakoulututkinto (Asetus 426/2005). Tutkintonimike ei ole *kliininen asiantuntija*, vaan sosiaali- ja terveysalan ylempi ammattikorkeakoulututkinto esimerkiksi *sairaanhoitaja (YAMK)*. Syventävät opinnot (valinnaiset/suuntaavat/vapaasti valittavat opinnot ammattikorkeakoulusta riippuen) on mahdollista opiskella eri tavoin osana tutkintoon johtavaa koulutusta. Opiskelu toteutuu ristiinopiskelun periaatteella, eli opiskelija valitsee 30 opintopistettä palliatiivisen hoidon syventäviä opintojaksoja niistä ammattikorkeakouluista, joissa niitä järjestetään.

Koulutuksessa saavutettava osaaminen perustuu kansainvälisen laajavastuisen asiantuntijan koulutuksen osaamistavoitteisiin (mm. International Council of Nurses 2020) ja kansallisen kliinisen asiantuntijakoulutuksen osaamiskuvaukseen (Sulosaari ym. 2020). Opiskelija voi valita myös opintoja, joilla hän suuntaa osaamistaan johtamistehtäviin. *Kliininen asiantuntija (ylempi AMK) – palliatiivisen hoidon asiantuntijuus* -koulutuksen tavoitteena on erityisesti kehittää asiantuntijaosaamista palliatiivisen hoidon vaativuustasolle B/C. Tämä vahvistaa jo olemassa olevaa vaativan tason palliatiivisen hoidon kliinistä erityisosaamista, edistää hoitotyön kehittämisosaamista ja välillisesti koko henkilöstön palliatiivisen hoidon asiantuntemusta. Ylemmän AMK-tutkinnon suorittanut saa valmiuksia laajavastuiseen tehtävään kliinisessä hoidossa (konsultointi, koordinointi, itsenäinen vastaanotto), osaamisen johtamiseen (esim. kuten henkilöstön osaamisen kehittäminen) sekä palliatiivisen hoitotyön kehittämiseen.

Palliatiivisen hoidon syventävä opintokokonaisuus koostuu seitsemästä opintojaksosta (Kuvio 4). STM:n (2019) raportissa suositellaan, että palliatiiviseen hoitoon liittyviä opintoja tulee opiskella vähintään 30 opintopistettä. Osan näistä opinnoista voi ammattikorkeakoulu harkintansa mukaan hyväksilukea osaamisen tunnistamisen ja tunnustamisen prosessilla, jossa opiskelija osoittaa vastaavan tason antamalla osaamisestaan näytön. Palliatiivisen hoidon syventävistä opinnoista 10 op on suunniteltu sairaanhoitajataustaisille. Suurin osa opintokokonaisuuden opinnoista soveltuu myös sosiaali- ja terveysalan moniammatillisille opiskelijaryhmille.

Kuvio 4. YAMK-koulutuksen rakenne ja keskeinen sisältö

Parhaimmillaan opinnot soveltuvat henkilölle, joka työskentelee palliativista hoitoa toteuttavassa työyksikössä ja jolla on jo erityisosaamista esimerkiksi erikoistumiskoulutuksen tai muiden opintojen kautta hankittuna. Työssä olevien sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten on myös mahdollista täydentää omaa osaamistaan avoimen ammattikorkeakoulun kautta valitsemalla opetustarjonnassa olevia yksittäisiä opintojaksoja.

Uralla kehittyminen

Yleisesti urapolku viittaa henkilön tekemiin valintoihin, koulutukseen ja sijoittumiseen työelämässä. Käsite on yhdistetty myös työmotivaatioon. (Rouhelo 2008, 55–57.) Palliativisen hoidon urapolulla opiskelijan asiantuntijuus kehittyy yksilöllisesti erilaisten jatkokoulutusten ja työkokemusten kautta. Täydennys-, erikoistumis- tai muu jatkokoulutus ei sinällään varmista uutta työkuvaa tai tehtävänimikettä, vaan se voi olla myös nykyisen tehtävän osaamisen syventämistä tai aiempaa vastuullisempien tehtävien haltuun ottamista. Opiskelijan tietoisuus omasta ammatillisesta perustasta on tärkeää, jotta hän tunnistaa osaamisensa ja tuo sen esille työyhteisössä (Eteläpelto & Vähäsantanen 2006).

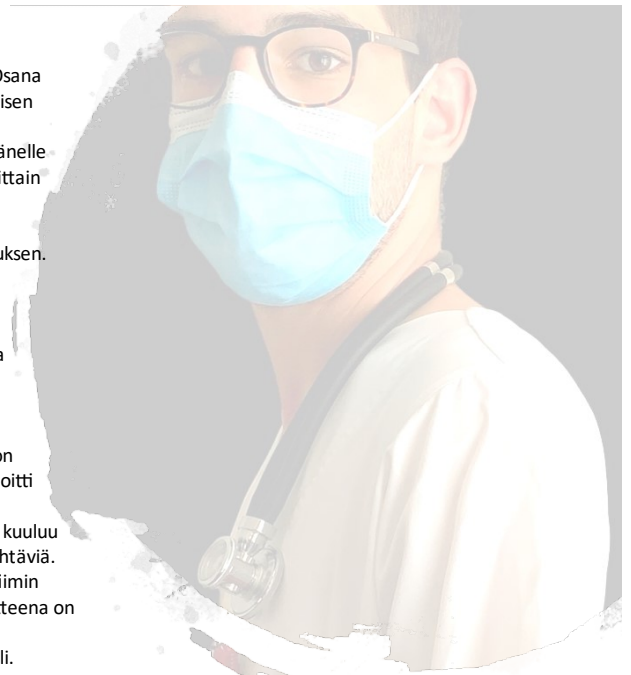
Kliininen urapolku viittaa sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilön urapolkuun, jossa kliininen työ on vahvasti mukana (vrt. Sairaanhoitajaliitto n.d). Esimerkiksi sairaanhoitajan työ on yhä useammin itsenäistä asiantuntijatyötä, jossa hän tarvitsee vahvaa kliinisen hoidon ja hoitotyön tietoperustaa sekä näiden syventämistä. Suomen Sairaanhoitajaliiton asiantuntijaryhmän (Kotila ym. 2016) mukaan ylemmän korkeakoulututkinnon kautta työuralla eteneminen on mahdollistanut erilaisia asiantuntijasairaanhoitajan työnkuvia.

Palliativisen hoidon kontekstissa urapolku voi olla monimuotoinen. Ura voi suuntautua kliinisen asiantuntijuuden hyödyntämiseen hoitotyössä, hallinnolliseen tai tutkimukselliseen tehtävänkuvaa ja/tai kehittämisprojektissa työskentelyyn. Kuviossa 5 on esimerkki urapolusta.

Kuvio 5. Matti Mallin kliininen urapolku

MATTI MALLI

- Matti valmistui sairaanhoitajaksi 2009 ammattikorkeakoulusta. Osana opintoja hänellä oli palliativisen hoidon perusopinnot. Valmistumisen jälkeen hän työskenteli ensimmäiset viisi vuotta syöpätautien vuodeosastolla. Jo tuolloin hän koki palliativisen hoidon olevan hänelle tärkeä osaamisalue, jossa hän halusi kehittyä. Hän osallistui vuosittain palliativisen hoidon koulutuspäiviin.
- 2014–2015 Matti suoritti palliativisen hoidon erikoistumiskoulutuksen.
- 2015–2018 Matti toimi palliativisen hoidon poliklinikalla sairaanhoitajana työparinaan palliativisen lääketieteen erityispätevyyslääkäri. Matti piti itsenäistä seurantavastaanottoa ja toimi toimintayksikön yhteyshenkilönä alueen palliativisen hoidon verkostossa.
- 2018–2020 Matti suoritti sosiaali - ja terveysalan YAMK -tutkinnon Kliininen asiantuntija, palliativinen hoito -koulutuksesta. Hän aloitti jo osin koulutuksen aikana Erva-alueen palliativisessa yksikössä kliinisen asiantuntijasairaanhoitajan tehtävässä. Tehtävänkuvaa kuuluu vastaanottotyön lisäksi konsultointia, koulutusta ja koordinoitavia tehtäviä. Matti toimii myös alueen moniammatillisen palliativisen hoidon tiimin koordinaattorina. Lisäksi hän on mukana hankkeessa, jonka tavoitteena on lisätä hoitohenkilöstön osaamista lääkkeettömien hoitomuotojen käyttämisestä ja implementoida sekä juurruttaa uusi toimintamalli.

Johtopäätöksenä voidaan todeta, että korkealaatuinen ja ihmislähtöinen palliativinen hoito tarvitsee asiantuntijoita toteutuakseen. Tämän varmistamiseksi on sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijöillä oltava mahdollisuuksia osaamisensa ylläpitämiseen ja edistämiseen erilaisten koulutusmahdollisuuksien kautta. Urapolku on vielä useissa sosiaali- ja terveydenhuollon organisaatioissa vähän tunnustettu ja osaamisen kehittämiseksi on tarvetta. Etenemismahdollisuudet uralla

ja tunnustus osaamisen kehittyessä ovat yhteydessä henkilökunnan työyhteisöön sitoutumiseen ja työtyytyväisyyteen. (mm. Eteläpelto & Vähäsantanen 2006.) Palliatiivisen hoidon osaamisen kehittämiseen liitetään myös kyky jatkuvaan itsensä kehittämiseen ja toimintansa uudistamiseen työyhteisön toimijana.

EduPal-hankkeen kautta palliatiivisessa hoitotyössä on nyt osoitettavissa ammattilaisen osaamisen kehittymistä tukeva polku. Hankkeen myötä toivotaan sosiaali- ja terveydenhuollon organisaatioilla ja työelämän edustajilla olevan aikaisempaa selkeämpi käsitys palliatiivisen hoidon asiantuntijuudesta, osaamisesta ja sen hyödyntämisestä tulevaisuuden palvelujärjestelmän, osaamisen kehittämisen ja urapolun näkökulmasta. (ks. STM 2017; 2019.) Työyhteisön oppimista ja kehittymistä tukeva organisaatiokulttuuri on edellytys myös palliatiivisen hoidon osaamisen kehittymiselle.

Sekä erikoistumiskoulutuksen että kliinisen asiantuntijan (ylempi AMK) -koulutuksen osalta käydään keskustelua siitä, miten kliinisessä työssä tapahtuva oppiminen, harjoittelu voisi olla opiskelijan osaamisen kehittymisen tukena. Erikoislääkärikoulutuksessa harjoittelu on kiinteä osa osaamisen kehittymistä. Lisäksi tarvitaan tutkimusta koulutusten tuottamasta osaamisesta ja sen merkityksestä palliatiivisen hoidon kehittämiseksi. Palliatiivinen hoito on moniammatillista ja -alaista yhteistyötä, ja siten erikoistumiskoulutusta ja kliinisen asiantuntijan (ylempi AMK) -koulutusta ei mielestämme tulisi rajata vain sairaanhoitajataustaisille opiskelijoille.

LÄHTEET:

Asetus 426/2005. Valtioneuvoston asetus korkeakoulututkintojen järjestelmästä annetun asetuksen muuttamisesta. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2005/20050426>

Eteläpelto, A. & Vähäsantanen, K. (2006). Ammatillinen identiteetti persoonallisena ja sosiaalisena konstruktiona. Teoksessa A. Eteläpelto & J. Onnismaa (toim.) *Ammatillisuus ja ammatillinen kasvu*. Aikuiskasvatuksen 46. vuosikirja. 26–49. Vantaa: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura.

European Association of Palliative Care. (2004). *A Guide for the Development of Palliative Nurse Education in Europe*. Palliative Nursing Education: Report of the EAPC Task Force. (päivityksessä)

Hökkä, M., Martins Pereira, S., Pölkki, T., Kyngäs, H. & Hernández-Marrero, P. (2020). Nursing competencies across different levels of palliative care provision: A systematic integrative review with thematic synthesis. *Palliat Med* 34(7), 851-870 <https://doi.org/10.1177/0269216320918798>

International Council of Nurses [ICN]. (2020). Guidelines on advanced practice nursing. Viitattu 28.11.2020. Geneva, Switzerland. https://www.icn.ch/system/files/documents/2020-04/ICN_APN%20Report_EN_WEB.pdf

Kotila, J., Axelin, A., Fagerström, L., Flinkman, M., Heikkinen, K., Jokiniemi, K., Korhonen, A., Meretoja, R. & Suutarla, A. (2016). *Sairaanhoitajien uudet työnkuvat - laatua tulevaisuuden sote-palveluihin*. Helsinki: Sairaanhoitajaliitto, Fioca Oy. Viitattu 28.11.2020. <https://sairaanhoitajat.fi/wp-content/uploads/2020/01/Laajavastuinen-sairaanhoitaja-muuttaa-sote-palveluita.pdf>

Rouhelo, A. (2008). *Akateemiset urapolut. Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja kasvatustieteellisen alan generalistien urapolkujen alkuvaiheet 1980- ja 1990-luvuilla*. Kasvatustieteiden tiedekunta. Kasvatustieteiden laitos. Turun yliopisto. SARJA - SER. C OSA - TOM. 277. Turku: Painosalama Oy.

Sairaanhoitajaliitto. (n.d). Sairaanhoitajan monet eri urapolut. Viitattu 23.3.2021. <https://sairaanhoitajat.fi/ammatti-ja-osaaminen/sairaanhoitajan-monet-eri-urapolut/>

Sosiaali- ja terveysministeriö (STM) (2009). *Johtamisella vaikuttavuutta ja vetovoimaa hoitotyöhön. Toimintaohjelma 2009–2011*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 18. Helsinki. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/74335/URN%3aNB%3afi-fe201504226780.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Sosiaali- ja terveysministeriö (STM). (2016). *Kliinisen hoitotyön erikoisosaaminen. Kehittämisedotus tukemaan työelämän muutosta*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 61. Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3843-4>.

Sosiaali- ja terveysministeriö (STM). (2017). *Palliatiivisen ja saattohoidon järjestäminen. Työryhmän suositus osaamis- ja laatukriteereistä sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmälle*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 44. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/160392/Palliatiivisen%20hoidon%20ja%20saattohoidon%20j%c3%a4rjest%c3%a4minen.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Sosiaali- ja terveysministeriö (STM). (2019). *Palliatiivisen hoidon ja saattohoidon tila Suomessa. Alueellinen kartoitus ja ehdotuksia laadun ja saatavuuden parantamiseksi*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 14. Helsinki. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161396/R_14_19_Palliatiivisen_hoidonjasaattohoidon_tila.pdf

Sosiaali- ja terveysministeriö (STM). (2020). *Uusia käytäntöjä ja rakenteita näyttöön perustuvan hoitotyön osaamisen kehittämiseen. Ehdotukset työelämälle ja koulutukselle*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 3. Helsinki. Viitattu 28.11.2020. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-4145-8>

Suikkala, A., Melender, H-L., Kaakinen, P., Pykäläinen, T., Tohmola, A. & Hökkä, M. 2020. *Palliatiivisen hoidon osaamisen kehittäminen edellyttää tutkimus-, kehittämis- ja innovaatiotoimintaa – EduPal-hanke kehittäjänä*. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Helsinki. https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/333626/DIAK_Ty%C3%B6el%C3%A4m%C3%A4_18_web.pdf?sequence=2&isAllowed=y

Sulosaari, V., Elomaa-Krapu, M., Hopia, H., Koivunen, K., Leinonen, R., Liikanen, E., Penttinen, O., Törmänen, O., Walta, L. & Heikkilä, J. (2020). Ydinkompetenssit klinisen asiantuntijan (ylempi AMK) koulutuksessa. *UAS Journal 1*. Viitattu 28.11.2020. <https://uasjournal.fi/1-2020/kliinisen-asiantuntijan-ydinkompetenssit/>